

Azərbaycan Tibb Universiteti
Farmakoqnoziya kafedrası

Botanik terminologiyasının əsasları (Mühazirə 1)

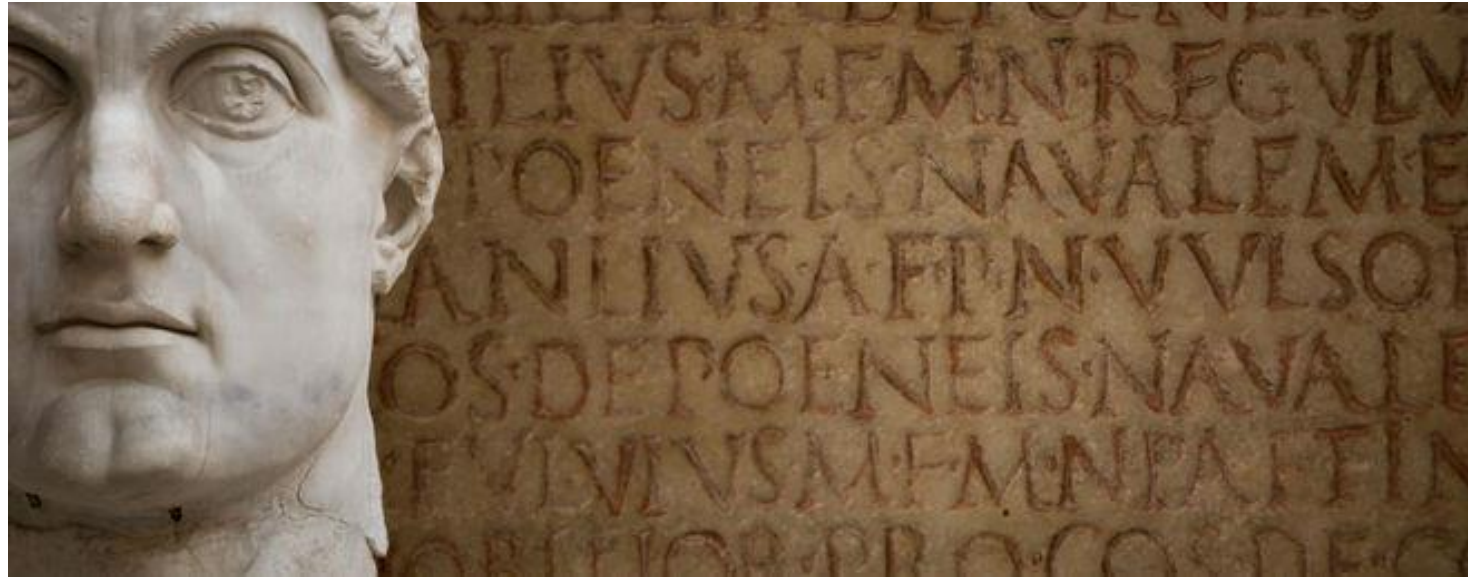
hazırladı: b.ü.f.d. b/m İ.R.Cahangirova

Mühazirənin planı

- Latın dilinin tarixi
- Latın elmi terminologiyasının ümumi anlayışları
- Latın qrammatikasının əsasları
- Fonetika
- Müasir botanika nomenklaturası konsepsiyası (binomial prinsip)
- Dərman bitki xammallarının elmi terminologiyası
- Bitki mənşəli preparatların elmi terminologiyası

Latın (öz adı - Lingua latina) – Hind Avropa dil ailəsinin İtal dillərinin Latın-İtalyan qolundan yaranıb. Bu gün məhdud istifadə olunsa da (danışılmasa da) italyan dilidir

Latin dilinin yaranma tarixi

Latin dilinin ortaya çıxması eramızdan əvvəl II minilliyin ortalarına təsadüf edir. e. Eramızdan əvvəl 1-ci minilliyin əvvəllərində. e. Latin dilində Apennin yarımadasının orta hissəsinin qərbində, Tiberin alt hissəsi boyunca yerləşən Latium (lat. Latium) bölgəsinin əhalisi latınca danışır və onlar latınlar adlanırdılar

Latın dilinin tarixindən

- Eramızdan əvvəl 753-cü ildə qurulan Latiumun vilayeti Aralıq dənizi sahillərindən Atlantik Okeanına qədər, eləcə də Şimali Afrika və Asiyanın bəzi yerlərində Avropanın geniş bir bölgəsində yayılmışdı Latın dili rəsmi dil oldu.

Latın dilinin inkişaf dövrləri

- Latın dilinin tarixi bir neçə dövrə bölünür:
- Arxik dövr (e.ə. VII əsr - e.ə. I əsrin əvvəlləri)
- Klassik dövr - qızıl Latın(er.evvel 1 əsr)
- Postklassik dövr (eramızın I-II əsrləri)
- Qədim Latın (eramızın III - VI əsrləri)
- Orta əsr Latın

Arxik dövrü

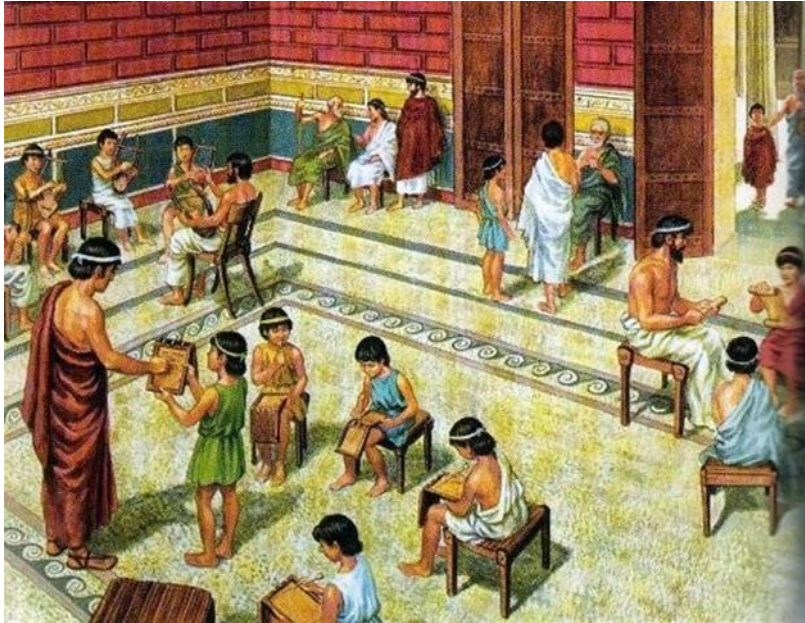
Geniş bir dövlətin yazıya ehtiyacı olduğu üçün əvvəlcə Etrusklar simvolik yazını qəbul etdilər, lakin mənimsəyə bilmədilər və Yunan fonetik yazısını qəbul etdilər

Sağdan sola yazırdılar, ancaq dördüncü əsrdən soldan sağa yazmağa başladılar

İlk yazılarda silahlarda görünürdü (yalnız şifahi yaradıcılıq)

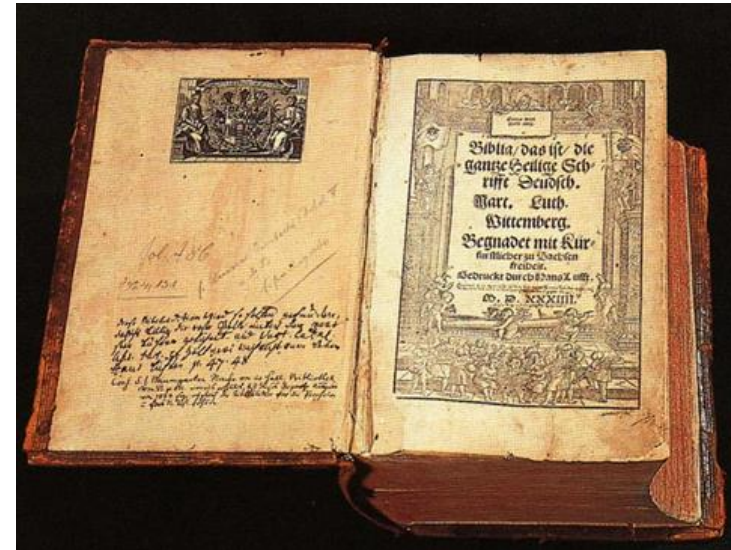

Orta əsrlərdə Latin dili

Orta əsrlər Latin dilində - ilk növbədə liturgik (liturgik) mətnlər - ilahilər, təənnümlər, dualar kilsələrdə oxunurmuş və 4-cü əsrin sonunda Müqəddəs Jerom bütün İncili Latin dilinə çevirdi .

Vulgate (yəni Xalq İncili)

- Daha sonra, demək olar ki, beş əsr boyunca Latin dili geniş Roma İmperiyasında beynəlxalq səviyyədə idi. (eramızın I V əsrinin sonunda) Latin dili həm ədəbiyyatda, həm də gündəlik həyatda uzun müddət mövcud olmağa davam etdi. Tədricən bir zamanlar birləşmiş Roma İmperatorluğunun bölgələrindəki dillər o qədər fərqləndi ki, təməl danışığıq Latin dili olan müstəqil milli dillər arasında itmeye başladı. VI əsrin sonlarından Canlı danışığıq dili olaraq Latin fəaliyyətini dayandırdı və "ölü" sayıldı.
- Olkeye(Fransız, İtalyan, İspan, Portuqal, Rumıniya) integrasiya etməyə başladılar. Bu dillər umumilikde Roman dilləri adlanırdı.

Bu dil zəngin söz ehtiyatı ilə mürəkkəb anlayışı ilə elmi fəlsəfi,siyasi,hüquqi,iqtisadi,texniki o cümlədən tibbi və bioloji terminlərin kütləyə çatdırılması bacarığı ilə diqqəti cəlb edir və seçilir.Yüksək inkişaf dövrü keçərək müxtəlif ədəbi janrlarda və elmin bir çox sahələrində öz mükəmməlliyini qoruyub saxlamışdır.

Terminologiyanın (yun.terminus-sərhəd) xüsusiyyəti bir sistemdə elmi konsepsiyanı birmənalı təyin etməyə xidmət edən sahədir.

Elmi konsepsiya -intellektual düşüncə rolunu oynayır. onun köməyi ilə elmi anlayışlar, müddəalar,nəzəriyyələr,qanunlar formalaşır bir sözlə konsepsiya və terminalogiya vəhdət bir sistemdir.

Müasir dünyada Latin dili

"Tibbi terminologiyada Latin dilinin " əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirilir. Müxtəlif bilik sahələri üzrə elmdə, texnikada o cümlədən tibbdə mütəxəssislərin dəqiq və düzgün terminləri bilməsi vacibdir.Ümumiyyətlə hər bir tələbənin hər hansı bir dilə yiyələnməsi onun mədəni,intellektual,təhsil səviyyəsinin üfüqlərini genişləndirir ki,bu da onların əsl ziyalı mütəxəssis kimi yetişməsini təmin edir.

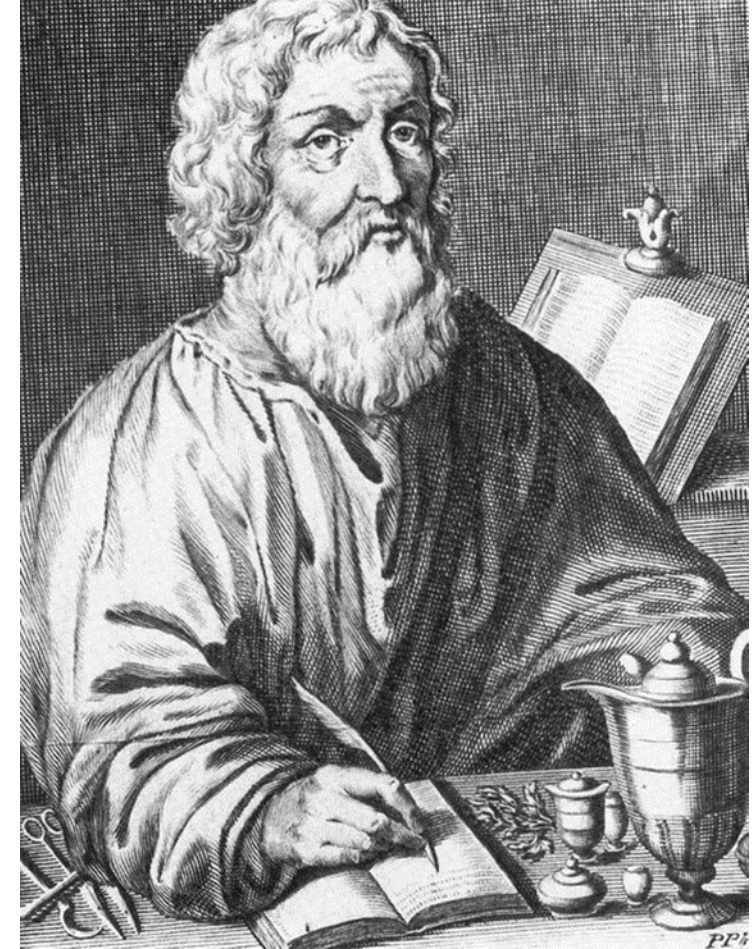
Latın dili - tibb dili

Roma əsgərləri Yunanları məğlub etdikdə, yalnız Yunanların mədəni nailiyyətlərindən deyil, elmi uğurlarından da yararlanma bildilər. Başladıkları ilk şey Hippokratın əsərlərinin öyrənilməsi idi. Bu alim, bildiyiniz kimi qədim yunan şəfasının banisidir. Latın dilinin tibbdə inkişaf tarixində bu tərcümələrdən qaynaqlanır.

Hippokrat (eramızdan əvvəl 460 - 377) müxtəlif xəstəliklərin inkişaf mərhələlərini diqqətlə araşdırmış, cərrahiyyəyə böyük töhfə vermişdir. Qədim şəfaətçi təcrübəsində əməliyyatlarda ibtidai daş alətlərdən istifadə etmişdir.

Hippokrat xəstənin müalicəsinə fərdi yanaşmalı, xəstədən çox şey istəməli --informasiya və onu dinləməyin lazım olduğunu vurğulamışdı. Beləliklə xəstəliklərin anamnezi və etiologiyası ilə yanaşı proqnozlarını da təqdim etmişdi.

- M.L. Lomonosov - dünya əhəmiyyətli ilk rus təbiətşünası, ensiklopediyaçısı, kimyaçısı və fiziki-kimyevi tədqiqatların geniş bir proqramını latına hazırlamışdı.
- D.I.Mendeleyev elementlərin qrammatik yazılışını latın dilində ismin ikinci hallamasında, orta cinsdə təqdim etmişdir.

**İnvia est in medicina
via sine lingua Latina**

*"Tibbin yolları Latin dilsiz
keçilməzdir"*

- Minilliklər ərzində Klassik Latin dili ictimai şüurun müxtəlif sahələrində kök saldı. Müasir cəmiyyətdəki Latin dili tələbələr və müəllimlər, siyasətçilər və iş adamları, hüquqşünaslar, mədəniyyət və incəsənət xadimləri və nəhayət gündəlik həyatlarındakı hər bir insan üçün faydalı ola bilər. (aforizmlər)
- Dum spiro, spero - nəfəs alarkən inşallah de (Ovid).
- Omne principum difficile – hər başlanğıcı çətinindir
- Nom schole, sed vita dicimus – məktəb üçün yox, həyat üçün oxuyaq
- Tempus vulnera sanat – zaman yaralı sağaldır
- Dura lex, sed lex – qanun şahdır, şah qanun deyil
- Per aspera ad astra – çətinliklərdən ulduzlara
- Cogito, ergo sum - düşünürəm, buna görə də mənəm (Dekart).
- Noli noceri- ziyan vurma. Usus est optimus magister- tecrübe ən yaxşı müəllimdir.
- "Ölü" bir dil olaraq qəbul edilən Latin, dünyada yeni tibbi və əczaçılıq terminlərinin yaradılması üçün əsas beynəlxalq mənbəyidir.

***Non est in medicina sine Lingua Latina
Latin dili olmadan tibb yoxdur***

Latin	Azərbaycan	Latin	Azərbaycan	Latin	Azərbaycan
adaptatio	adaptasiya	deformatio	deformasiya	machina	maşın
Allergia	allergiya	depressio	depressiya	metrum	metr
Analogus	analoq	diapason	diapazon	minister	ministr
Antibioticum	antibiotik	diaspora	diaspor	oecologia	ekologiya
analysis	analiz	diploma	diplom	oceanus	okean
approbatio	aprobasiya	director	direktor	opponens	opponent
Archivum	arxiv	dissertatio	dissertasiya	poema	poema
Asia	asia	docens	dossent	potentialis	potensial
aspirantura	aspirantura	epilogus	epiloq	praesidens	sədr
atmosphæra	atmosfer	emporium	bazar	principium	prinsip

Baccalaureus	bakalavr	Europa	avropa	professor	professor
bacterium	bakteriya	fabrica	fabrika	programma	proqram
bitumen	sərt	filialis	filial	progressus	proqressiv
Cafeum	kafe	globalis	qlobal	prospectus	prospekt
Character	xarakter	idea	idea	publicatio	məqalə
codex	kodeks	institutum	müəssisə	redactor	redaktor
Corruptio	rüşvət	laboratorium	laboratoriya	rector	rektor
Creditum	kredit	lens	linza	sessio	sessiya
decanus	dekan	licentia	lisenziya	sponsor	sponsor
defectus	defisit	magister	magist	tutor	tutor

- Qədim dövrlərdən günümüzdə qədər dünyadakı tibbi terminologiya- yəni anatomik, klinik və əczaçılıq Latın-Yunan terminlərinə əsaslanır. Əczaçılıq terminologiyasına Latın dilində dərmanlar, kimyəvi birləşmələr, dərman bitkiləri, dərman xammalları və s. adları daxildir. Bu terminlərin düzgün yazılması və tələffüzü həm həkimlər, həm də eczacılar üçün vacibdir.

- Tibdə əczaçılıq terminalogiyasının xüsusi yeri vardır.Ölkə florasının rəngarəngliyini və zənginliyini nəzərə alaraq bitki ehtiyatlarından istifadə etmə imkanı daha da inkişaf etmişdir.Dərman bitki və xammallarının adları azərbaycan və latın dilində yazılmalıdır.
- **Əczaçılıq terminologiyası** – dərman bitki xammalı,dərman maddələri,kimyəvi maddələr toplusudur.Dünyada istehsal olunan on minlərlə sintetik,yarımsintetik olmaqla üzvi və qeyri-üzvi tərkiblərə malik preparatların hamısı latın dilində tanınır.
- **Klinik terminologiya** – insan orqanizminin inkişaf mərhələsində sağlamlıq və xəstəlik halındakı xarakterik patoloji vəziyyəti,gedişatı,simptomları,orqanizmə təsir edən müsbət və mənfi faktorları,genetik tənzimləməni özündə əks etdirir.Müxtəlif diaqnostik metodlar,tibbi profilaktik yardım,sanitar epidemioloji xidmətlər,bacarıqlar o cümlədən də tibbi texnika ilə işləmək qabiliyyəti latın terminləri ilə ifadə olunur.

Latın əlifbası

<i>Yazı</i>	<i>Ad</i>	<i>Tələffüz</i>	<i>Nümunələr</i>	<i>Tələffüz</i>	<i>Tərcümə</i>
Aa	<i>a</i>	[a]	amīcus	[amikus]	<i>dost</i>
Bb	<i>be</i>	[b]	barbārus	[barbarus]	<i>barbar</i>
Cc	<i>ce</i>	[k] və ya [c]	caput acidum	[kaput] [asidum]	kəllə turşu
Dd	<i>de</i>	[d]	domus	[domus]	<i>ev</i>
Ee	<i>e</i>	[e]	edictum	[ediktum]	<i>sifariş</i>
Ff	<i>ef</i>	[f]	fabūla	[fabulya]	<i>hekayə</i>
Gg	<i>ge</i>	[g]	gradus	[qradus]	<i>addım</i>
Hh	<i>he</i>	[h]	hostis	[hostis]	<i>düşmən</i>
Ii	<i>i</i>	[i]	Italia	[italiya]	<i>İtaliya</i>
Jj	<i>yota</i>	[y]	Jus	[yus]	<i>səğ</i>
Kk	<i>ka</i>	[k]	Kalendae	[kalende]	<i>Təqvimlər</i>
Ll	<i>el</i>	[l]	labor	[labor]	<i>işləmək</i>

<i>Yazı</i>	<i>Ad</i>	<i>Tələffüz</i>	<i>Nümunələr</i>	<i>Tələffüz</i>	<i>Tərcümə</i>
Mm	em	[m]	mare	[mare]	dəniz
Nn	en	[n]	numərus	[numerus]	nömrə
Oo	o	[o]	oralum	[oralum]	Oral agiz
Pp	pe	[p]	patria	[patria]	vətən
Qq	ku	[k]	Quintus	[kvintus]	beş
Rr	er	[r]	regnum	[renqum]	səltənət
Ss	es	[c] və ya [ʒ]	sol nusus	[sol] [nasuz]	günəş,, burun
Tt	te	[t]	tempus	[tempus]	vaxt
Uu	u	[u]	urbs	[urbs]	şəhər
Vv	ve	[v]	victor	[viktor]	qalib
Xx	iks	[ks]	examen	[examen]	imtahan
Yy	ipilon	[i]	tyrannus	[tiranus]	zalım

Səslərin təsnifi

Müasir latın əlifbası 25 hərfdən ibarətdir. Səslər iki yerə ayrılır: sait və samit səslər. Onlardan 6-sı sait, 19-zu isə samitdir.

Sait səslər: *a, o, e, i, u, y.*

Samit səslər: *b, c, d, f, g, h, k, l, m, n, p, r, q, s, t, v, z, x, j.*

Saitlərin tələffüzü

A, e, o, u saitləri adları kimi tələffüz olunur

apertura [apertura] – dəlik

corpus [korpus] – cism

İ saiti sözün əvvəlində saiddən qabaq və sözün ortasında iki sait arasında gələrsə, Azərbaycan dilinin [y] səsi kimi tələffüz olunur:

iugularis [yuqularis] – vidacı

maior [mayor] – böyük

Digər bütün hallarda bu hərflər [*i*] kimi tələffüz olunur.

spiritus [spiritus] – spirt

intestinum [intestinum] – bağırsaq

Y hərfləri *ipson* və ya *iqrek* adlanır, yunan dilindən keçən sözlərin tərkibində olur.

İ və **Y** arasındakı orfoqrafik çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı yunan mənşəli sözdüzəldici kəsikləri bilmək vacibdir:

-*hyper-* [hiper] – yuxarı, çox, artma

-*hypo-* [hipo] – aşağı, az, azalma

-*dys-* [dis] – pozulma

-*glyc-* [qlik] – şirin

-*pyr-* [pir] – istilik

-*pyo-* [pio] – irin

-*oxy-* [oksi] – turş

-*myc-* [mik] – göbələk

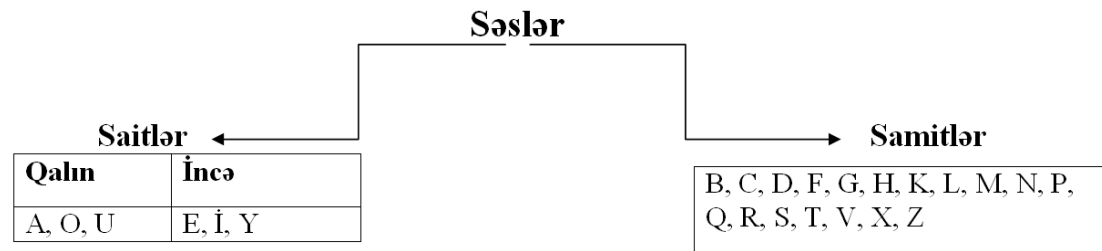
-*myo-* [mio] – əzələ

-*hydr-* [hidr] – maye

-*cycl-* [tsikl] – dövrə

-*yl-* [il] – karbohidrogen

-*syn(-sym-)* – 1) birlikdə; 2) sintetik üsul ilə alınmanı bildirir.

Latın dilinin müasir fonetikasi-diftonglar

- Diftonglar (qr. di (s) - ikiqat, ftongos - səs) 2 saitın birləşməsidir.
- **au [au]** *aurum* [aurum] - *qızıl*
- **eu [eu]** *Eucalyptus* - *evkalipt*
- **ae [e]** *Althaea* - *gülxətmi*
- **oe [ö]** *oedema* [ödem] - *şiş*

Diqraflar

Diqraflar 2 samitin birləşməsinə deyilir və əsasən yunan mənşəli sözlərdə istifadə olunur. Hər digraph bir səs kimi oxunur:

ch = [x]; chamomilla-çobanyastığı

ph = [f]; pharmacopola -əczaçı

rh = [r]; rhizoma -kökümsov

th = [t]; thymus- kəklikot

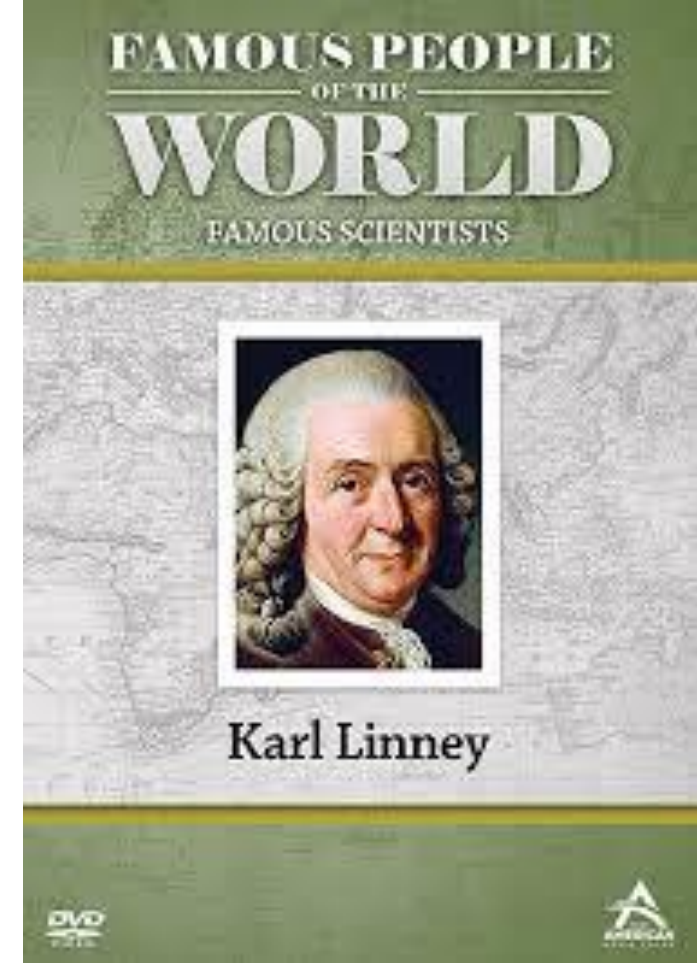
Binominal nomenklatura

- (və ya binar nomenklatura, bioloji nomenklatura) — biologiya sistemində növlər 2 sözdən ibarətdir - cinsin adı və növün adı kimi qəbul olunub.
- Təbabətdə yayılan və bizi əhatə edən bitkilər olduqda müxtəlif forma və quruluşa malikdir. Bitki aləmində bir-birinə bütün əlamətlərilə tam oxşar olan iki müxtəlif fərd tapmaq qeyri-mümkündür. Məhz ona görə də bitki aləmini öyrənənlərin qarşısında bitki növlərini bir-birindən fərqləndirmək üçün təsnifatın yaranması bir zərurət kimi meydana çıxdı. Bu sahədə çalışan ilk alimlər ayrı-ayrı bitkilərin xüsusiyyətlərini və keyfiyyətlərini müəyyən edərək insan üçün hansılarının faydalı və hansılarının zərərli olduqlarını müəyyən etməyə çalışmışdır.
- Bitki aləmini öyrənmək və onlardan düzgün istifadə etmək üçün təsnifatın yaradılması həyatı tələbatdan irəli gəlirdi.

- Bitki sistematikasını sahəsində Dekandolyanın təsnifatı (1824-cü ildən başlayaraq) çox böyük əhəmiyyətə malikdir. O, "Təbii bitki sisteminin qarçısı" adlı 17 cilddən ibarət ensiklopediya yazmış və ilk dəfə olaraq təsnifatda anatomik xüsusiyyətləri irəli sürərək, bitkiləri ötürücü-boru sistemini qruplara bölmüşdür. Lakin onun sistemi morfoloji sistem olmaqla, filogenetik (qohumluq) xüsusiyyətlərindən kənarda qalmışdır. O, öz əsərində bitkiləri 14 fəsiləyə ayırmışdır. Sonra oğlu Alfons Dekandoli 1841-ci ildə atasının əsərinə bir və ikiləpəli bitkilərin bir çox digər növlərini əlavə etmişdir.
- 1834-cü ildə rus botaniki və farmakoloqu P.F. Qoryaninov (1796-1865) ilk dəfə olaraq təbii sistem haqqında əsər dərc etmişdir, sonralar onu təkmilləşdirmiş və bitki aləmi təkamülünün əsasını vermişdir. O, ilk dəfə olaraq hüceyrə nəzəriyyəsini irəli sürərək bitki hüceyrəsilə heyvan hüceyrələrinin quruluşu arasındakı ümumiliyi izah etmişdir. Sporlu bitkilərdə sporla – sporangiyanın, tozla – tozluqlu eləcə də toxum kisəsinin bir-birilə münasibəti haqqında fikir söyləmişdir. Nəhayət P.F. Qoryaninov öz sistemində çılpaqtoxumluları, ayıdöşəyikimilərlə örtülüttoxumlu bitkilər arasında yerləşdirmişdir.
- Nəhayət XIX əsrin ortalarında Ç.Darvinin canlıların təkamül nəzəriyyəsi, xüsusilə "[Növlərin mənşəyi](#)" əsəri biologiyada böyük yenilik yaratdıqdan sonra, bitkilərin filogenetik təkamül sistemi işlətməyə başlamışdır.

- Bitkilərin təsnifatı sahəsində ilk təşəbbüs [Teofrast](#) tərəfindən (b.e.ə 372-288-ci illərdə) olmuşdur. Teofrast bitkiləri aşağıdakı qruplara ayırmışdır : *ağac, kol, ot, yabanı və mədəni, həmişəyaşıl və yarpağını tökən, çiçəkləyən, çiçəkləməyən* və s. Onun "Bitkilərin tarix"i əsərində bitkilərin əsas orqanları *kök, gövdə, budaq, yarpaq, çiçək, meyvə, toxum* haqqında məlumat verilir. Kök, gövdə və budaqları daimi; yarpaq, çiçək, meyvə və toxumu isə müvəqqəti orqanlar hesab edilir.
- Sistematika sahəsində görkəmli yer tutan ilk təsnifatı isveç alimi [Karl Linney](#) (1707-1778) vermişdir. Linneyin sistemi "Cinsin sistemi" adlı əsərində əks olunmuş və bütün bitki aləmini 24 sinfə ayırmışdır. Bu əsərində (1735) Linney 10 000-ə qədər bitki və 4000-ə qədər heyvan növlərini təsvir etmişdir.
- K.Linney təbiət aləmini 3 qrupa bölmüş - *bitki, heyvan ve mineral*.

Bitki sistematikas

Bitki sistematikas botanikanın ən qədim zamandan inkişaf edən sahələrindən biridir. **TAKSONOMİYA**(sadədən mürəkkəbə doğru zencirvari ieraxiya uzre qurulmuş sistemdir.)

NOMENKLATURA(TAKSONLARI ADLANDIRMAQ SİSTEMİ)

FİLOGENETİKA(TAKSONLAR ARASIDA QOHUMLUQ ƏLAQƏSİNİ MÜƏYYƏN EDİR)

XÜSUSİ BÖLÜMLƏRİ:**Mikologiya** göbələklərin, **alqologiya** – yosunların, **lixenologiya** şibyələrin, **dendrologiya** - ağac və kolların sistematikasını öyrənir. **Xemosistematika**-bitkilərin müqaisəvi kimyəvi tərkibini öyrənir və s.

Sistematikanın metodlarına müqayisəli morfoloji metod, müqayisəli anatomik metod, müqayisəli embrioloji metod, palinoloji metod, karioloji metod, ekoloji-genetik metod, coğrafi metod, paleobotanik metod, ekoloji metod, hidstoloji və sitoloji metodlar, biokimyəvi metod və s. aiddir.

Sistematik sistemlər: süni, təbii və genealoji sistemlər mövcuddur.

Süni bioloji sistemlər bir və az sayda bir neçə morfoloji əlamət əsasında qurulur. Botanika elmində süni sistemlər IV əsrdən XVIII əsrin ortalarına qədər hökmranlıq etmişlər. Onlardan ən məşhuru K.Linneyin sistemidir.

təbii sistemlərdə təsnifat üçün bir neçə əlamətdən istifadə olunur. Təbii sistemlər daha çox bioloji informasiyaya malikdirlər. İlk təbii sistem Jüsü tərəfindən yaradılmışdır.

Genealoji sistemlər XIX əsrin sonunda meydana gəlmişlər. Bu sistemlərdə bitki orqanizmlərinin oxşar və fərqli əlamətləri ilə yanaşı, tarixi qohumluq – filogeneza də nəzərə alınır. Bir neçə filogenetik sistem mövcuddur. Onlardan ən geniş yayılmış Enqlerin sistemi hesab olunur.

Azərbaycanda bitki sistematikas sahəsində bir çox alimlər, o cümlədən A. Qrossgeym, L Prilipko, M. Qasımov, H. Qədirov, S Musayev və başqaları çalışmışlar.

Müasir sistematikada bitkilər
«aləm(Regnum)-şöbə (Divisio)— sınıf (Classis)— sıra (Ordo)—
fəsilə(Familia) — cins(Genus) — növ(Species)» kateqoriyaları
üzrə təsnif edilir.

Binar nomenklatura

Linney tərəfindən bitki növlərinin elmi adlarının qeyd olunma qaydalarında hər növün adları 2 sözdən ibarət olur. Onlardan I –cinsi, I və II isə bir yerdə növlərin adını göstərir. I həmişə isim, II isə sifətdir. Bu iki sözdən sonra hər fərf şəklində və ya qısaltılmış formada – ilk dəfə bu taksonu təsvir edən alimin familyası göstərilir.

Məsələn:

Valeriana officinalis L.

Salvia officinalis L
Dərman sürvəsi

Adonis vernalis L
Bahar xoruzgülü

Taraxacum officinale Wigg.
Dərman zəncirotu

Salvia occidentalis Sw.
Qərbi adaçayı

Helichrysum plicatum DC.
qumluqödotu

Digitalis purpurea L
üskükotu

- İlk dəfə cins və növ haqqında məlumat Linney tərəfindən irəli sürülmüşdür, Linney növləri bir-birindən fərqləndirən əlamətləri və bu əlamətlərdən hansılarının birinci və hansılarının ikinci dərəcəli olmasını öz əsərində əks etdirmişdir.
- İlk dəfə olaraq, Linney binar nomenklaturanı təklif etmişdir ki, bu hal hazırda da öz əhəmiyyətini itirməmiş və bütün ölkələrdə istifadə edilir. O, hər bir növü ilk latın sözü ilə ifadə etməyi təklif etmişdir ki, bunlardan birinci bitkinin cinsini, ikinci isə birinci ilə birlikdə onun növünü göstərir. May inciçiçəyi – *Convallaria majalis*, gövrək murdarça – *Rhamnus frangula* və s.

- Lakin o öz sistemində yalnız bir əlaməti – çiçəyin erkəkciklərinin sayını nəzərə almışdır ki, bunun nəticəsində botanik cəhətdən bir-birinə qohum olmayan bəzi bitkilər bir sinfə aid etmişdir. O, çəltik və kələmi eyni sinifə daxil etmişdir (hər iki çiçəkdə 6 erkəkcik olması əsasında), halbuki çəltik birləpəli olub, taxıl fəsiləsinə, kələm isə ikiləpəli olub, xaççiçəklilər fəsiləsinə daxildir. Bitkilər arasında qohumluq əlaqələri nəzərə alınmadığından Linneyin sistemi süni sistem adlanmışdır..
- Linneyin daha bir qiymətli əsəri "Bitkilərin növləri" (1753) müasir dövrdə də ilk ədəbiyyat mənbəyi kimi sistematiqlər tərəfindən istifadə edilməkdədir.

- Linneydən sonra 1789-cü ildə fransız alimi [Antuan Jüsse](#) 100 fəsiləni əhatə edən "Bitkilərin cinsləri" adlı əsərini yazaraq bitkilərin yeni təsnifatını vermişdir. O, çiçəkli bitkiləri bir və ikiləpəlilərə, sərbəst ləçəkli, çoxləçəkli və bitişik ləçəklilərə və ləçəksiz (buraya yosunları, göbələkləri, mamırları, ayıdöşəyikimiləri və nədənsə bəzi su bitkilərini daxil etmiş) bitki qrupların bölmüşdür. O, öz sistemində növlərin bir deyil, bir neçə oxşar əlamətlərini nəzərə almışdır. İlk dəfə Berner Jusye botanika bağı təşkil edir və bitkiləri 14 sinifə bölərək təbii təsnifat düzəldir.
- "Taskonomiya" haqqında ilk dəfə 1931-ci ildə Cenevrə professoru Dekandolya fikir söyləmişdir. Onun fikrincə taskonomik vahid olaraq fəsilə, cins, növ və s. qəbul etmək və bunları latın sözlərilə ifadə edərək, diaqnostik əlamətləri, bir-birinə oxşar və fərqlənən xüsusiyyətləri qeyd etmək lazımdır.

Toksiklik — maddənin və ya orqanizmin digər orqanizmə zərərli təsiri

Atropa belladonna (atropos - "qaytarılmaz", "qaçılmaz") - adi xanımotu. K.Linney bu cinsi ölümün qaçılmazlığını təcəssüm etdirən yunan ilahəsi Atropanın şərəfinə adlandırmışdır. "Belladonna" xüsusi adı italyanca bella və donna - "gözəl qadın" sözlərindən gəlir. Qədimdə italyan xanımlar gözlərinə xanımotu şirəsini damcılayırdırdılar ki, bəbəkləri genişlənsin və gözləri xüsusi bir parıltı əldə etsin. Bitkinin əsas alkaloidi atropindir, psixotrop və antixolinergik təsir göstərir. Atropin sulfat, xanımotu ekstraktı və tinkturası tibbdə mədə xorası, xolelitiyaz və bradikardiya zamanı spazmolitik və ağrıkəsici kimi istifadə olunur.

Strychnos nux vomica (strephein - "çevirmək", "burmaq") – Qarğabükən (qusdurucu qoz).
Belə adlandırılmasının səbəbi-bu bitki ilə zəhərlənmə zamanı əmələ gələn qıcolmalar insanın ölümünə səbəb ola bilər. (strychnin alkaloidi: mərkəzi sinir sistemini oyandırır, yüksək dozada şiddətli ağrılı qıcolmalara səbəb olur)

Narcissus poeticus. Poetik Nərgiz.

Bu bitki öz ümumi adını yunanca narkao felindən almışdır - "sərxoş etmək, gicəlləndirmək". Uzunmüddətli nərgizin iyinə məruz qalmaq baş ağrısına səbəb ola bilər. Baxdığımız nümunələrdə zəhərli xüsusiyyətlərin olması bitkinin ümumi adı ilə göstərilir. Bitkinin tərkibində olan maddələrlə zəhərlənmədə özünü göstərən hərəkəti ortaya qoyur.

Dərman bitki xammalı

- ▶ **Bitkinin yerüstü hissəsi (otu) – Herba**
- ▶ **Kök – Radix**
- ▶ **Kökümsov – Rhizoma**
- ▶ **Kökümsov və köklər – Rhizoma et radix**
- ▶ **Kökümsovu ilə kökləri – Rhizoma cum radicibus**
- ▶ **Soğanaq – Bulbus**
- ▶ **Kökyumrusu - Tuber**
- ▶ **Yarpaq – Folium**
- ▶ **Çiçək – Flores**
- ▶ **Tumurcuq – Gemmae**
- ▶ **Meyvə - Fructus**
- ▶ **Toxum – Semen**
- ▶ **Qönçələr – Alabastra**
- ▶ **Qabıq – Cortex**

Dərman bitki xammalının növləri.

MDB ölkələri ərazisi üçün klassik adlandırma tətbiq olunur

1-ci söz Orqanın adı ismin adlıq h.tək və cəmində

2-ci söz Bitkinin adı ismin yiyəlik h.təkində

▪ *Folia Belladonnae*

folia (is I h q.c., Nom. Plur.)

Belladonnae (is I h.q.c Gen. Sing.)

▪ *Cortex Frangulae*

cortex (is III h.k.c Nom. Sing.)

Frangulae(is I h.q.c, Gen. Sing.)

▪ *Herba Althaeae officinalis*

herba (is. I h.q.c., Nom. Sing.)

Althaeae (is. I h.q.c, Gen. Sing.)

officinalis (sif.. III h.q.c, Nom. Sing.)

▪ *Folia Plantaginis majoris*

folia (is. II h.o.c Nom. Plur.)

Plantaginis (is.III h.q.c, Gen. Sing.)

majoris (sif.III h.q.c. Gen., Sing.)

<i>bitki mənşəlli preparat adları</i>	<i>ənənəvi üsul</i>	<i>müasir üsul</i>
<i>extractum</i>	Extractum Glycyrrhizae spissum	Glycyrrhizae extractum spissum
<i>infusum</i>	Infusum foliorum Salviae	Salviae foliorum infusum
<i>tinctura</i>	Tinctura Menthae piperitae	Menthae piperitae tinctura
<i>sirupus</i>	Sirupus Rubi idaei	Rubi idaei sirupus
<i>decoctum</i>	Decoctum corticis Quercus	Quercus corticis decoctum
<i>mucilago</i>	Mucilago seminis Lini	Lini seminis mucilago

<i>DBX adları</i>	<i>Ənəvi üsül</i>	<i>Müasir üsul</i>
Kök (Radices)	Radices Althaeae naturales Temizlənmiş Gülxetmi kökü	Althaeae radix naturalis Təmizlənmiş Gülxetmi kökü
Kök və kökümsov (Rhizomata cum radicibus)	Rhizomata cum radicibus Valerianae Pişikotunun kök və kökümsovu	Valerianae rhizoma cum radicibus Pişikotunun kök və kökümsovu
Kök yumrusu ilə kökümsov (Tubera cum radicibus)	Tubera cum radicibus Stephaniae glabrae Hamar Stefaniyin kök yumruları	Stephaniae glabrae tuber cum radicibus Hamar Stefaniyin kök yumrusu və kökümsovu
Soğanaq (Bulbotubera)	Bulbotubera Colchici recentia Kolxikum təzə soğanağı	Colchici bulbotuber recens Kolxikumun təzə soğanağı
ot (Herbae)	Herbae Althaeae officinalis Aptek Gülümbaharı otu	Althaeae officinalis herba aptek Gülümbaharı otu
yarpaq (Folia)	Folia Plantaginis majoris Böyük Bagayarpagi yarpagi	Plantaginis majoris folium Böyük Bagayarpagi yarpagi
Çiçək (Flores)	Flores Salviae officinalis recentes Aptek Adaçayı nın teze yarpaqları	Salviae officinalis flos recens Aptek Adacayının teze yarpagi
Qönçə (Alabastra)	Alabastra Sophorae japonicae Yapon Saforasının göncələri	Sophorae japonicae alabastrum Yapon Saforasının göncələri

Qalen ve yeni qalen preparatları:

Dəmləmə tinctura
ekstrakt extracta
selik mucilagines
şərbət sirupi
sulu aquae
maye liquores
dəmləmə infusa
bişirmə decocta

Целебные настои и отвары из шиповника

На хозяйстве
gotovim.rogovo101.ru

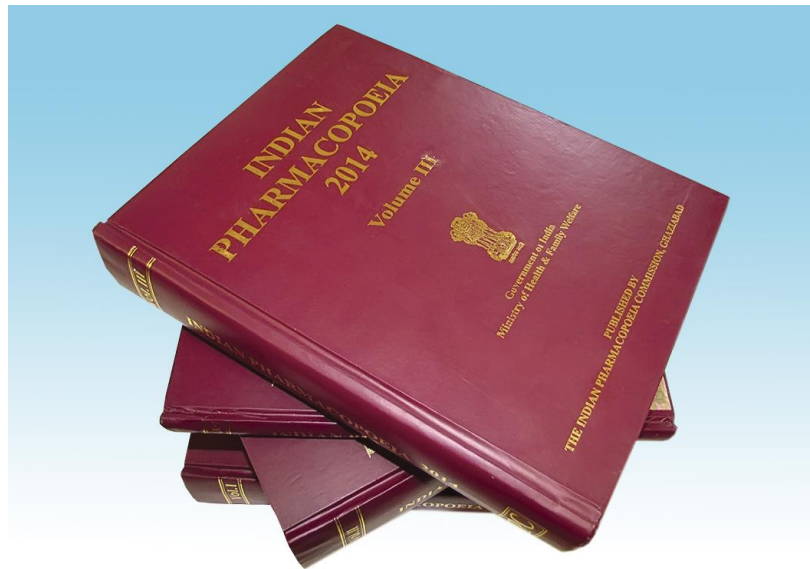
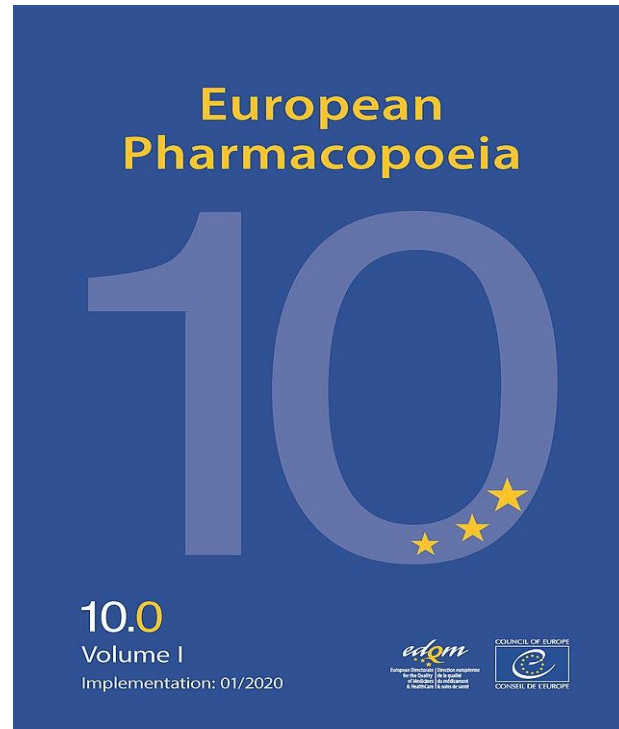
ЧИТАТЬ ДАЛЬШЕ

Farmakopeya- rəsmi sənəd olub, dərman məhsulları ve reseptlərin tərtibində istifadə olunan xammalın xüsusiyyətləri haqqında məlumat verir.

Farmokopeya yunan sözü olub PHARMACON – dərman edirəm, hazırlayıram mənasında işlənir.

FFD

MONOGRAFLARI

BİTKİLER VE ETKİLERİ

3. BASKI

Editörler

Prof. Dr. L. Ömür Demirezer

Prof. Dr. Tayfun Ersöz

Prof. Dr. İclal Saraçoğlu

Prof. Dr. Bilge Şener

Prof. Dr. Ayşegül Köroğlu

Prof. Dr. Funda N. Yalçı

AKADEMİSYEN
KITABEVİ

Betül SEVER YILMAZ

Foto: Prof. Dr. L. Ömür Demirezer

Familiya: Asteraceae (Compositae)
 Sınıf: Asteraceae
 Genus: Matricaria recutita L.
 Tür: Chamomilla recutita (L.)
 Karışık: Matricaria chamomilla L., M. suaveolens L.)
 İngilizce adı: Chamomile
 Alman papatyası, mayıs papatyası, papatya, bbbi papatya
 Çiçek durumu: Chamomilla, chamomile, German chamomile, Hungarian chamomile, pin heads, single chamomile, wild chamomile
 Kullanılan kısımları: Çiçek durumları
 Kayıt olduğu Farmakope ve Monografi: Alman Farmakopesi, Avrupa Farmakopesi, Avusturya Farmakopesi, Başka Farmakopesi, Çek Farmakopesi, Estonya Farmakopesi, Finlandiya Farmakopesi, İngiltere Farmakopesi, Litvanya Farmakopesi, Macar Farmakopesi, Portekiz Farmakopesi, ESCOP Monografi, EFSA Bitki Monografi, EMA/MPSC Monografi

Bitkinin yayılışı

Avrupa, Kuzey Batı Asya ve Kuzey Amerika'da doğal olarak yetişir. Türkiye'de de yol kenarlarında ve boş tarhalarda bol miktarda yetişmektedir (Baytop, 1999; Grierson, 1975).

Geleneksel kullanılışı

Bitkinin çiçek durumları idrar söktürücü, iştah açıcı, yatıştırıcı, gaz ve safra söktürücü etkilidir. İnfüzyonları boğaz iltihaplarına karşı gargara halinde, iltihaplı yaralara karşı ise pansuman halinde ağrı kesici ve yara iyi edici olarak kullanılmaktadır (Baytop, 1999). Diğer ülkelerde ise çiçek durumları; haricen ağız boşluğu ve dişeti bakteriyel hastalıklarda, deri ve mukoza iltihaplanmalarında, nefes yoluyla solunum yolu aşırı duyarlılığı ve iltihaplanmasında, yıkama suyu ve banyosu halinde boşaltım bölgelerindeki hastalıklarda, oral yolla ise mide bağırsak sistemi kasılmalarında ve iltihaplarında kullanılmaktadır (EMA, 2015).

BOTANİK ÖZELLİKLERİ

10-45 cm uzunluğunda, dik ve gövdesi tüysüz bir bitkidir. Dallar yukarı doğru. Taban yapraklar 5-7 cm, tüysüz, gövde yaprakları pennatisekt, 10-12 parçalı. Çiçek başları (kapitulumlardan) yaklaşık 10 mm çapında, tüpsü ve dilsil çiçeklerden oluşur. Dilsil çiçekler beyaz renkli ve üç dişli, tüpsü çiçekler, sarı renkli ve beş dişlidir. Kapitulum koni şeklinde ve içi boştur. Türkiye'de meyvelerinin tepesinde taç (korona) bulunup bulunmamasına göre birbirinden ayrılan 3 varyetesi bulunur (Baytop, 1999; Grierson, 1975; Heinrich ve ark., 2004).

Matricaria recutita L. var. *chamomilla*; yalnız dil şeklindeki çiçeklerin meyvelerinde korona vardır.

Matricaria recutita var. *pappulosa* Margot et Reuter; hem dilsil, hem de tüpsü çiçeklerin meyvelerinde korona vardır.

Matricaria recutita var. *recutita* (L.) Grierson; meyvelerde korona yoktur.

MATRICARIA RECUTITA (Alman papatyası)

KİMYASAL BİLEŞİMİ

Bitkinin kapitulumları başlıca % 8 civarında flavonoid (apigenin-7-O-glukozit, apigenin glukozit asetat, apigenin, kersetol, luteolin, krizoeriyol, rutin, hiperapigenin, kersetol, luteolin, yaseidinem, krizospenol, zit, izoramnetin, patuletin, yaseidinem, krizospenol, krizosplenetin) ve % 0.4-2 civarında uçucu yağ taşır. Uçucu yağ mavi renklidir, bu renk içerdiği kamazulen'den ileri gelir. Uçucu yağın taşıdığı başlıca terpenik maddeler (-)- α -bisabolol (levomenol), bisabolol oksit A ve B, bisabolon oksit A, β -trans-farnesen, kamazulen, spatulenol ve trans-en-in-disikloeter olarak belirlenmiştir. Kapitulumlarda ayrıca müsilaj (% 10), polisakkaritler, kumarinler (umbelliferon, herniarin, skimmin, dafnin, dafnetin) amino asitler, yağ asitleri ve fenolik asitler ile kolin bulunur (Herbal Medicine, 2000; PDR for Herbal Medicine, 2000; Petrulová-Poracká ve ark., 2013). Anadolu kökenli bazı örneklerin uçucu yağında kamazulen bulunmadığı görülmüştür. Türkiye bitki örtüsünde yetişen bitkilerin uçucu yağları bisabololoksit ve bisabolonoksit yönünden zengindir (Baytop, 1999).

TIBBİ ÖZELLİKLERİ

Etkileri ve kullanılışı

Matricaria recutita çiçeklerinin öksürük kesici, ateş düşürücü, antiinflamatuar, yara ve yanıkları iyileştirici etkileri vardır (Baytop, 1999; Herbal Medicine, 2000; PDR for Herbal Medicine, 2000).

Dahili kullanılışı

Üst solunum yolu rahatsızlıklarında, farengal mukoz membran irritasyonunda ve gastrointestinal sistemin enflamatuar hastalıklarında kullanılır (Baytop, 1999; Herbal Medicine, 2000; PDR for Herbal Medicine, 2000).

Harici kullanılışı

Deri ve mukoz membran enflamasyonları, pulpitis, gingivitis, solunum yolları tıkanıklıkları (balgam gibi) ve anogenital enflamasyonların tedavisinde kullanılır (Baytop, 1999; Herbal Medicine, 2000; PDR for Herbal Medicine, 2000).

Yan etkileri

Anafilaktik reaksiyonlar, kontakt dermatit, alerjik konjunktivit görülebilir (PDR for Herbal Medicine, 2000).

Kullanılmaması gereken durumlar

Asteraceae familyası bitkilerine hassas olan kişilerde veya allerjen olduğu bilinen diğer bileşenlerle birlikte kullanılmamalıdır (PDR for Herbal Medicine, 2000).

Uyarılar ve önlemler

Kullanım süresi

Herhangi bir kayıt olmamakla beraber 2 aydan fazla kullanılması uygun değildir.

Gebelik ve emzirme

Herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Dikkat gerektiren işler

Herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

İlaç etkileşimleri ve diğer etkileşimler

Matricaria recutita taşıdığı hidroskimonolaktiklik nedeniyle, antikoagülan etkili ilaçlarla (Warfarin) birlikte kullanıldığında ilacın etkinliğini artırabilir. Benzodiazepin reseptör bölgesinde zayıf anksiyolitik özelliklere sahiptir. Bu nedenle alkolle veya benzodiazepin grubu ilaçlarla birlikte kullanılmamalıdır (PDR for Herbal Medicine, 2000).

Veriliş yolları ve dozu

Dahilen

İnfüzyon: 3 g bitki üzerine 150 mL kaynar su ile kültüp, 5-10 dakika bekletildikten sonra süzülür. Günde 3-4 kez tüketilir.

Sıvı ekstresi: (1:1 g/mL; 1:2 g/mL; % 50 etanol) günde 3-4 kez, 3-6 mL.

Tentürü: (1:5 g/mL) günde 3-4 kez, 15 mL.

Çocuk dozu yetişkin dozu üzerinden, yaş ve vücut ağırlığına göre hesaplanır.

Haricen

İnfüzyon: 2 çay kaşığı drog üzerine 1 (veya yarım) fincan sıcak su dökülür, kapak kapatılır ve 15 dakika bekletildikten sonra süzülür.

Banyo olarak: 50 g bitki 1 L sıcak suya eklenir.

İnhalasyon: 1 L sıcak suya 6 g kuru drog veya 20 ml alkollü ekstresi eklenir

Ağız ve boğaz enflamasyonları için ağız çalkama rak veya gargara halinde kullanılır. (ESCOP Monografi, 2003; Herbal Medicine, 2000).

Aşırı doz

Herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Toksosite

Herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

*Diqqətinizə görə
Təşəkkür edirəm*

